

Ergashev H.
erkin izlanuvchi

O'zbekistonda ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish, yoshlarning bu boradagi faolligini qo'llab-quvvatlash hamda fan bilan ishlab chiqarish o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish innovatsion tafakkurni shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Shu boisdan ham O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining muhim vazifalaridan biri sifatida "ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish"¹ belgilab qo'yilgan edi. Shu nuqtai nazardan mamlakatimizdagi tub islohotlar sharoitida yoshlarda innovatsion tafakkurning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq qilish hamda ilmiy-nazariy ahamiyatga molik xulosalarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega vazifa hisoblanadi. Yoshlarning innovatsion potensialini shakllantirish modelini muvaffaqiyatli amalga oshirishning pedagogik shartlari quyidagilardan iborat:

- 1) Milliy ta'lim tizimida innovatsion to'yingan muhitni yaratish;
- 2) O'quv jarayonida intellektual, aqliy va ijtimoiy rivojlanish darajasiga to'liq javob beradigan shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish orqali o'quv jarayonida innovatsion tafakkurni shakllantirish yo'nalishlarini keng yo'lga qo'yish;
- 3) Har bir yosh avlod vakili uchun uning intellektual qobiliyati, kasbiy moyilligi, darsdan tashqari qiziqishlari va hayotiy tajribasini hisobga olgan holda innovatsion potensialni amalga oshirish uchun individual traektoriyani loyihalash. Innovatsion tafakkurga asoslangan milliy ta'lim tizimini yanada yuksaltirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Chunki ta'lim davlatning strategik muassasasi bo'lib, uning doirasida yoshlarda nafaqat professionalism, balki fuqarolik pozitsiyasi ham shakllanadi. Agar biz inqirozga yuz tutishni istamasak, milliy madaniyatimiz va mentalitetimizni saqlab qolishni hohlasak, unda biz professional mutaxassislarni tayyorlashni keng miqyosda yo'lga qo'yishimiz kerak. Innovatsiyalar aynan kreativ, innovatsion tafakkurga ega bo'lgan shaxslar tomonidan yaratiladi.² Innovatsion tafakkur taraqqiyoti ta'lim xizmatlarining raqobatdosh sifatini ta'minlash zaruratini belgilashga xizmat qiladigan o'quv jarayonini tubdan isloh qilish bilan amalga oshadi. Bunday vaziyatda ta'lim muassasalari faoliyatida zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotning tez o'zgarib turadigan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarini hisobga olishni ta'minlaydigan ta'lim faoliyatining shakllari, usullari va texnikalarini yangilash zarurati paydo bo'ladi. Hozirgi kundagi asosiy vazifa innovatsion yo'naltirilgan

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

² Цветкова В.Д. Новатсия и инноватсия в культуре самореализации личности. Дисс... кандидата философских наук. – Челябинск, 2009. – С. 162.

kasbiy va yuksak iqtisodiy tafakkurga ega bo'lgan yoshlarni kompetensiyalarini shakllantirishning zamonaviy mexanizmidan foydalanib, ularning ijodiy faoliyatini doimiy ravishda o'sib borayotgan talablarga moslashishini ta'minlashdan iboratdir. Hozirgi davrda talabalar va yosh olimlarning milliy va xorijiy tahliliy jurnallarda chop ettirgan maqolalari, patentlar va intellektual mulkka oid boshqa hujjatlari, ularning dissertatsiyalarini himoya qilish dinamikasi, ularning harakatchanlik ko'rsatkichlari, ilmiy jamoalar, ilmiytadqiqot markazlarida ishlashga qanchalik darajada jalb qilinganligi ham ularning innovatsion tafakkur darajasini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham bugungi kunda "Yoshlarni ilmiy-texnik izlanishlarga jalb etish, birinchi tomondan, millatimiz farzandlarini dunyo ilm-fani, texnologiyalari bilan shug'ullanishga undaydi, ularda intellektual izlanishlarga qiziqish uyg'otadi; ikkinchi tomondan, mahalliy innovatsion ishlanmalar bizning xo'jaligimizga arzon tushadi, ularni tinmay takomillashtirish, modernizatsiyalash imkoni paydo bo'ladi; uchinchi tomondan, mazkur innovatsion ishlanmalarni chet ellarga sotish, xo'jaligimiz uchun zarur valyutalarni, investitsiyalarni olib kirish mumkin bo'ladi. Eng muhimi innovatsiya mamlakatni modernizatsiyalashni dadil davom ettirish imkonini beradi, innovatsiya modernizatsiya, modernizatsiya esa, o'z navbatida, innovatsiya tarzida keladi. Innovatsiya va modernizatsiya kosubstansional hodisalar bo'lsa-da, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot masalalarini yechishda uyg'undir"³. Innovatsion xatti-harakatlar ikki tomonlama hodisadir. Bir tomondan, bu jamiyatni o'zgartirish vositasi, ikkinchi tomondan, o'zaro ta'sirning doimiy rivojlanish jarayoni, uning shakllanish darajasidir. Innovatsion fazilatlarini muvaffaqiyatli namoyon etish uchun yoshlar doimiy ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirishga e'tiborni qaratishi, guruhning boshqa a'zolarining imkoniyatlarini ko'rish va ulardan tezkor foydalanishi, o'zini va boshqalarni ob'ektiv baholash istagi, mojaroli vaziyatlarning konstruktiv yechimini topish qobiliyati, istiqbol va ijobiy bag'rikenglikni ijobiy idrok etishga tayyor bo'lishi kerak. Innovatsion va ijtimoiy mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi: – yoshlarning ijtimoiy-mas'uliyatli turmush tarzini rivojlanishini ta'minlaydigan shaxsiy intellektual resursni shakllantirish, ularning salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun samarali vosita sifatida innovatsion qadriyatlarning ustunligini ta'minlash; – intellektual, ijodiy faoliyat uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan oilaviy resurslarni shakllantirish; – ijtimoiy qadriyatlar rivojlanishini ta'minlaydigan ta'lim muhitiga innovatsion ijtimoiy va ta'lim texnologiyalarini joriy etish; – hududlarning innovatsion va ta'lim ehtiyojlarini tahlil qilish.

Xullas, innovatsiya fenomeni spesifikasi o'z asosiga ko'ra, birinchidan, yangilikka yo'naltirilgan bo'ladi, demakki, madaniyat kelajagiga, ikkinchidan, u ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida madaniyatning bugunini aks ettiradi. Uchinchidan, innovatsiya sub'ektining kreativ-nazariy va predmetli amaliy faoliyatining o'zaro hamkorligi vositasida shakllanadi. To'rtinchidan, innovatsion faoliyat dialektik rivojlanishining bosh manbai sifatida qaralmoqda. Beshinchidan, innovatsiya murakkab ijtimoiy-madaniy fenomen, u o'z davri pozitsiyasidan kelib chiqqan ta'rifni, asoslashni talab qiladi. Oltinchidan, innovatsiya ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida o'zida madaniyat bugunning barcha tendensiyalarini mujassam qiladi, yangilikka yo'naltirilgan fenomen sifatida esa o'zi bilan madaniyat

³ Абдуллаева И.Г'. Миллий taraqqiyotning yangi bosqichida iqtisodiy va innovatsion tafakkur uyg'unligi. Falсафа fanlari bo'yicha falсафа доктори (PhD) dissertatsiyasi avtoreферати. – Samarqand, 2019. – B. 17.

kelajagini olib keladi. Yettinchidan, innovatsiya rivojlanishning yangi post industrial bosqichining ob'ektivlashuvining ijtimoiy-madaniy modeli sifatida belgilanadi. Yangi insonni kamol toptirish va huquqiy tartibni ta'minlash yoshlar huquqiy tarbiyasining umumiy vazifalari hisoblanadi. Biroq huquqiy-tarbiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish manfaatlari bunday faoliyat yo'nalishlari va mazmuni haqida yanada batafsil tasavvur hosil qiladigan birmuncha alohida vazifalarning ham ajratib ko'rsatilishini taqozo etadi. Ular quyidagilardir:

birinchidan, davlat va huquq masalalariga doir bilimlarning zarur tizimini shakllantirish, huquqning joriy va dolzarb masalalari yuzasidan xabardor qilish.

ikkinchidan, davlat va huquq, qonuniylik prinsiplariga nisbatan hurmatni shakllantirish.

uchinchidan, qonunga muvofiq xulq-atvor ko'nikmalarini singdirish.

to'rtinchidan, faol fuqarolik pozitsiyasini, har xil Huquqbuzarliklarga nisbatan toqatsizlik munosabatini tarbiyalash.

beshinchidan, qonunda belgilangan tartibda o'zining, davlat, jamiyat va boshqa shaxslarning manfaatlari va huquqlarini faol himoya qilishga ehtiyojni va bunday qobiliyatni shakllantirish.

oltinchidan, davlat va huquqqa nisbatan noto'g'ri qarashlarga qarsh tura bilish, ularni faol va ishonarli tarzda fosh qilish qobiliyatini singdirish.

Bilimlar xususida gapirganda, bu o'rinda, avvalo, yoshlarga bilimlarni qanday hajmda yetkazish kerak, degan savol ko'ndalang bo'ladi. Nazarimizda, umumiy ta'lim maktabi doirasidagi huquqiy tarbiya birinchi navbatda voyaga yetmaganlarni ular hozirda ijro etayotgan va kelgusida bajarishi lozim bo'lgan umumiy ijtimoiy rollarni (davlat fuqarolari, oila a'zosi, o'quvchi, ishchi, xizmatchi yoki jamoa xo'jaligi a'zosi, uy-joy, xonadon ijarachisi yoki egasi, fuqarolik-huquqiy bitimlari: oldi-sotdi, ijara bitimlari sub'ektlari va h.k.) ado etishga tayyorlashga xizmat qilishi kerak.

Yoshlar bevosita ularga tegishli bo'lgan Umumiy o'rta ta'lim maktabi nizomi; O'quvchilar uchun qoidalar; Bolalar va o'smirlarning jamoat joylaridagi xulq-atvor qoidalari; bolalar bilan ota-onalar munosabatlarini tartibga soladigan nikoh-oila huquqi normalari; sog'liqni saqlash haqidagi qonunlar; Fuqarolik qonuni; jinoyat haqidagi qonun va boshqa huquqiy hujjatlarni bilishlari lozim. Usmirlar katta bo'lganlarida ularning huquqiy ahvoli o'zgaradi. U paytda ularga, masalan, nikoh-oila haqidagi qonunlarning nikohdan o'tish, er bilan xotinning huquqlari va majburiyatlarini tartibga soladigan normalari; fuqarolik haqidagi qonunlarning uy-joy maydonidan foydalanish tartibiga tegishli normalari taalluqli bo'ladi va hokazo. Voyaga yetmaganlarni bunday ijtimoiy rollarni bajarishga o'z vaqgida tayyorlab borish zarur.

Turli kasblar va lavozimlarga tegishli spetsifik huquqiy qoidalar xususida gapiriladigan bo'lsa, ular bilan yoshlarni kasbiy tayyorgarlik jarayonida tanishtirish maqsadga muvofiq. Urta maxsus va oliy o'quv yurtlari, hunar-texnika bilim yurtlarining o'quvchilari, har xil malaka oshirish kurslaridagi huquqiy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari ana shundan iborat bo'ladi.

Huquqiy tarbiya tabaqalashtirilgan tarzda yondashuvni, nafaqat yosh va bo'lg'usi mutaxassislikni, shu bilan birga jinsni, yashash joyini, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, shu

jumladan, qaysi millatga mansublik bilan bog'liq hususiyatlarni ham hisobga olishni taqozo etadi. Turgan gapki, qiz bolalarga qo'shimcha ravishda ayol-qizlarning holatini tartibga soladigan jinsiy normalarni o'rgatish lozim. Har bir respublika qonunlarining o'ziga xos xususiyatlari ham mavjudki, ularni ham hisobga olish zarur bo'ladi.

Yoshlarga amaliy tusdagi nazariy bilimlardan tashqari, davlat va xuquk haqidagi muayyan hajmdagi nazariy ma'lumotlarni berish, tushunchalar mohiyatini, bunday tartibotlarning ijtimoiy ahamiyatini, mustaqil, demokratik davlat va huquqning ekspluatatsiyachilik tusidagi davlat va huquqdan prinsipial farq qilishini tushuntirish, davlat tiplari va shakllari, huquq tarmoqlari to'g'risida tasavvur berish ham muhimdir. Keyinchalik yoshlar huquqning boshqa tarmoqlari bilan tanishish chog'ida huquqning umumiy tizimidagi o'z o'rnini to'g'ri tasavvur qilish imkoniga ega bo'ladilar.

Bunda faqat demokratik huquqni va huquqiy jihatdan tartibga solishni tavsiflaydigan o'ziga xos prinsiplari: qonunning demokratik tuzum, mehnatkashlar huquqlarini himoya etishga bo'ysundirilishi; qonuniylik; adolatlilik; teng huquqlilik; huquqlar bilan majburiyatlarning mustahkam aloqadorligi; ishonch-e'tiod bilan majburlovning qo'shib olib borilishi; ayb uchun javobgarlik; har bir kishining qonuniylikni ta'minlashda faol ishtiroki kabi prinsiplarning mazmunini ochib berish g'oyat katta ahamiyat kasb etadi.

Huquqlar bilan majburiyatlarning mustahkam aloqadorligi prinsipi muhim prinsiplardan biri bo'lib, bir toifadagi kishilar huquqlari boshqa toifadagi kishilarning majburiyatlari bilan har doim o'zaro aloqador bo'lgan suveren, demokratik davlat qonunlarida ancha to'liq mujassamlashgan. Bir kishining huquqiga qaysidir boshqa kishining majburiyati muvofiq kelmasa, unda bunday huquq noreal huquq bo'ladi va «havoda muallaq holda osilib qoladi». Masalan, agar fuqaroning dam olish huquqiga ma'muriyatning ta'til taqdim etish majburiyati muvofiq bo'lmasa, unda bunday huquq quruq bayonotdan iborat bo'lib qolgan bo'lardi. Odamlarning o'z majburiyatlarini bilishiga va ayni bir vaqtda o'z huquqlarini aniq tasavvur qilishlari, ularni himoya qila bilishlariga ham erishish zarur. Ana shunda aniqlanmay qolgan va jazo olmagan huquqbuzarlik faktlari ancha kamayadi. Shuning uchun yoshlarning diqqat-e'tiborini nafaqat majburiyatlarga qaratish, shu bilan birga ularni qonun bilan to'liq hajmda: ham huquqlar, ham majburiyatlar tomonidan tanishtirish nihoyatda muhimdir. Bu fuqarolarning yuksak ijtimoiy- huquqiy faolligini shakllantirish, ularning jamiyatning boshqa a'zolari bilan mustahkam o'zaro aloqadorlikda ekanliklarini anglab yetishining g'oyat muhim yo'lidir.

Yoshlarning kelgusida qonunlarni takomillashtirishda, davlat ishlarini boshqarishda ongli ravishda va faol ishtirok etishlari uchun ularni, shuningdek qonunlarni qabul qilish, qonun loyihalarining paydo bo'lishi va muhokama qilinishi tartibi, davlat organlarining tuzilishi va vazifalari, fuqarolar shikoyat va takliflarining ko'rib chiqilishi tartibi bilan tanishtirib borish kerak bo'ladi.

Davlat va huquqning, ijtimoiy ahamiyati va mazmunini to'la va to'g'ri ochib berish ularga nisbatan hurmat-e'tiborning shakllanish uchun negiz bo'lib xizmat qiladi. O'smirlar qonunning quruq va formal qoidalar yig'indisi emas, balki hayotiy vaziyatlarning rang-barangligi va murakkabligini hisobga oladigan adolatli va zarur normalar ekanligini anglab olishi lozim.

Qonuniy xulq-atvor ehtiyojlari va ko'nikmalarini tarbiyalash jamoada qonunga qat'iy rioya etilishiga asoslanadigan munosabatlar shakllantirilishini taqozo etadi va voyaga yetmaganlarning huquqiy tartibni himoya qilishga doir aktiv faoliyatiga jalb etilganida eng yuksak samara beradi. Huquqqa zid xatti-harakatlarning jazosiz sodir qilinishi hollari keng tarqalgan muassasa va jamoada bunday tarbiya muvaffaqiyat keltirmaydi. Har bir voyaga yetmagan bola, avvalo, axloq va huquq normalaridan har qanday orqaga chekinish qonunlarda nazarda tutilgan jazoga sazovor bo'lishiga oshonchi komil bo'lishi kerak. Birinchi navbatda tarbiyachilarning o'zlari qonunlarga so'zsiz amal qilish namunasini ko'rsatishlari lozim. SHu jihatdan olganda, jinoyatlarni (o'quvchilarning pullari o'g'irlanishi, tan jarohatlari yetkazilishi va h.k.) yashirish hollari katta zarar yetkazadi.

Huquqiy-tarbiyaviy ishlarda tor manfaatparastlik tusidagi maslahatlar va boshqacha holatlar rolini bartaraf etish, ularga nisbatan keskin salbiy munosabatni shakllantirish, voyaga yetmaganlarni yuksak axloqiy va huquqiy prinsiplarning faol targ'ibotchilari, ularni hayotga tatbiq etish uchun izchil kurashchilarga aylantirish muhimdir. O'smirlar nafaqat huquqiy targ'ibotni, shu bilan birga qarshi targ'ibotni ham yuritish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim.

Tarbiyachilar, shuningdek, o'smirlarning yangi huquqiy hujjatlardan o'z vaqtida xabardor qilinishiga, huquqiy ahamiyatga ega turli voqealarga operativ tarzda munosabat bildirishlariga, huquqni muhofaza qilish faoliyatining amaddagi ishlarning xususiyatini hisobga olgan hodda o'zgartirilishiga e'tiborni qaratishlari kerak.

Agar o'smirlar ayrim mansabdor shaxslar faoliyatidagi qonun buzishlar haqida hikoya qiladigan bo'lishsa, unda bunday holatni mavjud emas deb yoki buning o'quvchilarga taalluqli joyi yo'q, deb ish kilish to'g'ri bo'lmaydi. Aksincha, bunday faoliyatning suveren, huquqiy davlat pozitsiyalariga zid kelishi, aybdor shaxslar esa javobgarlikka tortilishini namoyish qilish katta ahamiyat kasb etadi. Voyaga yetmaganlar o'zlarini qiziqtiradigan barcha savollarga avvalo o'z tarbiyachilaridan javob olishlari lozim. Mabodo shunday qilinmasa, unda o'smirlar boshqa shaxslarga murojaat etishadi va bunda ularning to'g'ri javob olishlariga kafolat bo'lmaydi.